

# НАС ВИЖЕНУТЬ І ВБ'ЮТЬ

ДОЛІ ДІТЕЙ ЗАМОЙЩИНИ  
В 80 РІЧНИЦЮ  
АКЦІЇ ЗАМОСТЯ.



**museum  
dzieci  
polskich**  
ofiar totalitaryzmu

**Нас виженуть і вб'ють.**

Долі дітей Замойщини в 80 річницю акції Замостя.

---

**Redakcja:**

dr Ireneusz Piotr Maj

**Autorzy tekstu i plansz wystawienniczych:**

dr Agnieszka Franczek-Kwarta

dr Jakub Parol

**Autor aranżacji wystawy i projektu graficznego katalogu:**

dr Aneta Kosin

Łódź 2023

**Wydawca:**



Muzeum Dzieci Polskich – ofiar totalitaryzmu  
Niemiecki nazistowski obóz dla polskich dzieci w Łodzi (1942-1945)

Wszelkie prawa zastrzeżone.

978-83-969072-3-3

---



Ministerstwo Kultury  
i Dziedzictwa Narodowego



Rzecznik  
Praw Dziecka  
Mikołaj Pawlak



Mecenas Muzeum Dzieci Polskich  
– ofiar totalitaryzmu

**НАС  
ВИЖЕНУТЬ  
І ВБ'ЮТЬ.**

ДОЛІ ДІТЕЙ ЗАМОЙЩИНИ  
В 80 РІЧНИЦЮ АКЦІЇ ЗАМОСТЯ.

Шановне Панство,

у 80-ту річницю завершення Замоїської операції ми згадуємо одну з найтрагічніших сторінок в історії польських земель часів Другої світової війни. У рамках вшанування пам'яті мешканців Замоїського краю, які зазнали жорстокого масового переселення під час німецької окупації, Музей польських дітей – жертв тоталітаризму підготував виставку, каталог якої ми маємо честь Вам представити. Як виставка, так і супровідна їй публікація зосереджуються насамперед на питанні мучеництва наймолодших жертв акції – Дітей Замоїщини.

Перед обличчям невблаганного плину часу Вони відходять, тоді – діти, сьогодні – останні свідки тих подій. Їхні спогади та спогади їх родичів, друзів та сусідів складають драматичну картину страждань людей, долею яких, з волі окупантів, стала втрата найближчих, даху над головою, а згодом - їх вивезення у нелюдських умовах, тримання в пересильних та концентраційних таборах, нещадна селекція, депортація задля германізації чи вивіз на примусові роботи. Долею багатьох жертв була смерть – смерть під час пацифікації рідного села, під час депортації у вагонах для перевезення худоби, від холоду чи виснаження, смерть від тортур чи в газовій камері.

Свідчення Уцілілих — це не лише розповідь про воєнні часи, а й оповідь про багатьох дорослих дітей Замоїського краю, які через воєнні травми протягом багатьох років не мали сил повернутися на батьківщину та зіткнутися зі своїм болісним минулим. Власне навколо таких свідчень сплетена представлена Вам історія. З них також узято титульну фразу: «Нас виженуть і вб'ють» — вислів страху й безсилля, часто повторюваний у спогадах жертв операції Замоїстя. Вираз турботи про близьких і невпевненості в завтрашньому дні.

Директор і працівники  
Музею польських дітей - жертв тоталітаризму

# О СПОКІЙНА СМЕРТЬ ...

„Якось до лікарні привезли хворого п'ятирічного хлопчика. З ним була його мати. Він уже був у агонії. Мати, я помітила, дуже хвилювалася, але їй було ніяково сказати, що дитина не хрещена. Я дивлюся на дитину, вона вмирає, але не може померти. Набрала води, похрестила і дитина померла красиво і мирно”.

---

Джерело тексту:

Wspomnienia s. Stefanii Fiodorczyk. *Dziecko w Historii. Sytuacja dziecka w odrodzonym państwie polskim*, red. E. J. Kryńska, A. Suplicka, Ł. Kalisz, Białystok 2020, s. 113.

Джерело фото:

Ян Тхур, 2-річний учілілий після транспортування (Інститут національної пам'яті).



Німецький план виселення Замойщини  
(Державний архів у Любліні).



Німецькі поселенці в пересильному таборі в Лодзі  
(Інститут національної пам'яті).

«Державний секретар Крюгер (Krüger) повідомляє, що комісар Рейху, рейхсфюрер СС Гімлер, для зміцнення німецького чинника, призначає повіти Замостя та Люблін як перші території для розселення. Під час свого візиту до Любліна рейхсфюрер переконався, що бази СС і поліції є найкращим рiштуванням для поселення фольксдойче. Особливе значення в цьому відношенні мають так звані маетки СС і поліції».

Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS. Zbiór dokumentów polskich i niemieckich z okresu okupacji hitlerowskiej, red. Cz. Madajczyk, Warszawa 1979, t. I, s. 129-130.

# АКЦІЯ ЗАМОСТЯ (AKTION ZAMOSC)

Виселено:

80 000 жінок та чоловіків  
30 000 дітей

Операція «Замостя» була частиною Генерального плану «Схід». Від 27/28 листопада 1942 р. до серпня 1943 р. німці виселили польське населення із сіл і містечок Замойщини. Так виникла перша територія поселення в Генеральному Губернаторстві, т. зв. бастион німецькості. На зміну польським родинам прийшли німецькі поселенці. Кампанія охопила **43%** сіл Замойського краю. Було переселено **1/3 поляків (110 тис.)**. На це місце планувалося поселити **98 тисяч німців**.

Джерело фото:

Урочисте привітання німецьких осадників (Державний архів у Замості).



Врятовані діти у дитячому будинку в Ласкажево  
(Інститут національної пам'яті).



Селяни колонії Рушів, які втікали від депортації  
(Державний архів у Замості).

**Свідчення есесівця Йозефа Шаренберга, члена пацифікаційної групи Кітув, 11 грудня 1942 р.**

«Село було оточене кількома солдатами, а більшість солдатів були зайняті обшуками будинків і вбивством людей. Мушу зазначити, що перед початком операції нам було доведено, що ми не повинні порушувати наказ. Ми всі знали, що означає невиконання наказу. Мало так бути. Наказ був такий: (...) У кожную хату входило двоє. Усі люди мусять бути розстріляні на місці. З важким серцем ми пішли до першої хати. (...) Там ми знайшли сім'ю з п'яти осіб. Розмовляли німецькою. Це були поляки, евакуйовані з Познані. Ми не хотіли виконувати наказ і звернулися до командира групи сержанта Гьофнера (Höfnera). Лише за його наполяганням ми виконали наказ. Ми клали людей на підлогу і розстрілювали. Я застрелив дівчину 18-19 років і 12-річну дитину».

Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS..., t. II, s. 391.



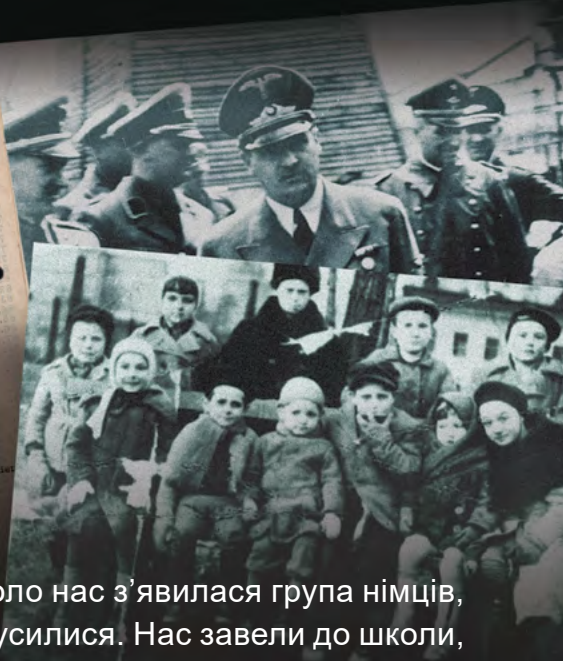
# СПЕЦІАЛЬНІ ЛАБОРАТОРІЇ СС - ЗОНДЕРЛАБОРАТОРІЇ СС

10 000 дітей замордовано  
4454 дітей згерманізовано

Діти, діти.  
Wyszczególnionych z Zamieszkania.

Imię i nazwisko / Dzieci  
Imię i nazwisko / Dzieci

№	Imię i nazwisko	№	Imię i nazwisko
1.	Abramowicz Teodor	15.	...
2.	...	16.	...
3.	Abuchowicz Maria	17.	...
4.	Alama Anna	18.	...
5.	Aleksandraczka Maria	19.	...
6.	Antoniak Agnieszka	20.	...
7.	Antoniak Maria	21.	...
8.	Antoniak Leokadia	22.	...
9.	Antoniak Agnieszka	23.	...
10.	Antoniak Agnieszka / imienia brak	24.	...
11.	Bacynska Teofilia	25.	...
12.	Bacynska Stanislaw	26.	...
13.	Bacynska Teofilia	27.	...
14.	Bacynska Teofilia	28.	...
15.	Bacynska Teofilia	29.	...
16.	Bacynska Teofilia	30.	...
17.	Bacynska Teofilia	31.	...
18.	Bacynska Teofilia	32.	...
19.	Bacynska Teofilia	33.	...
20.	Bacynska Teofilia	34.	...
21.	Bacynska Teofilia	35.	...
22.	Bacynska Teofilia	36.	...
23.	Bacynska Teofilia	37.	...
24.	Bacynska Teofilia	38.	...
25.	Bacynska Teofilia	39.	...
26.	Bacynska Teofilia	40.	...
27.	Bacynska Teofilia	41.	...
28.	Bacynska Teofilia	42.	...
29.	Bacynska Teofilia	43.	...
30.	Bacynska Teofilia	44.	...
31.	Bacynska Teofilia	45.	...
32.	Bacynska Teofilia	46.	...
33.	Bacynska Teofilia	47.	...
34.	Bacynska Teofilia	48.	...
35.	Bacynska Teofilia	49.	...
36.	Bacynska Teofilia	50.	...



„Розлючений німець почав щось говорити, і раптом навколо нас з'явилася група німців, і нас повели до школи. Зі страху ми не могли йти, ноги трусилися. Нас завели до школи, тут була повна кімната німців. Нас охопила страшна тривога, нас нікуди не пускали. (...) Нас загнали за колючий дріт і поводитися як з тваринами. У Замості за колючим дротом дітей відібрали у батьків і розмістили в окремих бараках. Старших жінок призначено (для догляду) до дітей. Кожна жінка повинна була доглядати десять дітей. Почалося справжнє пекло, діти й немовлята плакали нелюдським голосом. Бабусі були безпорадні. Що від них можна було вимагати, бабусі самі вимагали догляду”.

Джерело цитати:

Relacja Lucyny Targońskiej z domu Niścior (Niścior), ur. 1926 r. *Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS. Zbiór dokumentów polskich i niemieckich z okresu okupacji hitlerowskiej*, red. Cz. Madajczyk, Warszawa 1979, t. II, s. 368.

Джерело фото:

Генеральний губернатор Ганс Франк відвідує Звезжинець (Державний архів у Замості).  
Фрагмент списку дітей-переселенців із Замостя (Державний архів у Замості).  
Врятовані діти у дитячому будинку в Ляскажеві (Інститут національної пам'яті).



Переселене село на Замойщині (Державний архів у Замості).

«У червні 1943 року під час пацифікації німці оточили село і почали виганяти людей, фактично це були лише жінки з дітьми та старі люди. Чоловіки були в укриттях і в лісі. Заскочило кілька німців (...), запитували тата, а маму і нас з 3-річною сестричкою Іреною попросили вийти з дому. Пам'ятаю, що нічого не дали забрати. Не дозволили нічого брати ні з шафи, ні з серванту. Гестапівець звернувся до мами, вириваючи з її рук ковдру. Скоро вам нічого не знадобиться. Те, що робилося в селі, неможливо описати. Серед крику, вереску і побоїв гнали жінок, дітей і стариків як стада худоби».

Спогади Барбари Кузьмінської (Barbara Kuźmińska). AIPN, BU 2535/1072, к. 13.

# КАТИ ЗАМОЙЩИНИ.

«У цій боротьбі війська мають право і зобов'язані використовувати всі засоби без обмежень, у тому числі проти жінок і дітей, якщо тільки вони приведуть до успіху».

Під час депортації проводився відбір за расовим критерієм, поділяючи населення на чотири групи. Люди перших двох груп підлягали германізації. Їхній шлях до Рейху пролягав через расовий табір у Лодзі. III категорію становили примусові робітники, вивезені на захід або залишені в Люблінському дистрикті. До останньої категорії належали люди, призначені до концтаборів. Такою була доля кожного п'ятого переселенця Замойського краю. Окрему, самостійну категорію становили непрацездатні особи, люди похилого віку та діти до 14 років III і IV груп. Взимку 1942/1943 рр. їх відправили у вагонах для худоби до Варшавського дистрикту.

Джерело цитати:

Zarządzenie szefa Naczelnego Dowództwa Wehrmachtu Wilhelma Keitla w sprawie zwolnienia z odpowiedzialności żołnierzy. Okupacja i ruch oporu w dziennikach Hansa Franka 1939-1945, red. Z. Polubiec, t. I, Warszawa 1972, s. 599-600.

Джерело фото:

Генріх Гімmlер, голова СС і поліції в Третьому Рейху, і Оділо Глобочник, начальник СС і поліції в Дистрикті Люблін, фото: Бруно Вишневський (Національний цифровий архів).

Німецькі солдати під час депортаційної операції (Державний архів у Замості).



Переселенський табір у Замості (Інститут національної пам'яті).

### **Спогад Вацлава Скуратовича з табору в Замості.**

«Табір UWZ в Замості» гостинно відчинив нам ворота, обрамлені колючим дротом. Нас помістили в барак № 14, порожній і без вікон. Біля входу на сходах сидів дворічний хлопчик. Побачивши нас, він підвівся і з безтурботною посмішкою, яку в таких умовах може собі дозволити тільки дитина, простягнув до нас свої брудні ручки. У бараку не було ні матраців, ні дощок, щоб закрити вікна. Ця перша ніч була важкою. По бараку гуляв вітер, і ми, зігрівшись у лазні, тремтіли від холоду й не могли заплющити очі. Вранці казарму заповнив глибокий грудний кашель. Кашляли усі».

Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS..., t. II, s. 411.

# ПОЧАТОК ДИТЯЧОГО ВИГНАННЯ. ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИЙ ТАБІР У ЗАМОСТІ.

«А воно не могло померти, я пам'ятаю ту дитину, як вмирала. Ой, це щось жахливе. (...) Вона лежала в лахмітті на нарах і помирала в бараці. А народилася вона ще в Скербешеві, її батьків із цією маленькою дитиною забрали і там розлучили, а дитину залишили комусь. І таких, власне, дітей було багато. А потім вона винесла її кудись під барак і поклала. Вносили під барак і там уже хтось такий самий лежав. Там упорядковували мертвих і вивозили на цвинтар у Замості».

Джерело цитати:

Wspomnienie Waclawy Wójcik (Węclawik) o Martusi Szewerowej, kilkumiesięcznej wysiedlonej ze Skierbieszowa, zmarłej na przełomie listopada/grudnia 1942 r. w obozie w Zamościu z wycieńczenia i głodu. *Byliśmy w transportach dzieci z Zamojszczyzny*, wstęp i opracowanie B. Kozaczyńska, Warszawa 2017, s. 56-58.

Джерело фото:

Переселенський табір у Будзині-Краснику (Інститут національної пам'яті).  
Переселенський табір у Замості (Інститут національної пам'яті).



Співробітники Переселенського центру в Лодзі, відповідальні за злочини на Замойщині (Інститут національної пам'яті).

### **Свідчення Зигмунта Венцлавіка, в'язня табору в Замості.**

«У вечірній час ходити до туалету також було заборонено. Ярошинська про це забула. Вийшла. Повернулася не сама. Шютц притягнув її непритомну за волосся. Розчавлене обличчя, пошарпане тіло – не було схоже на Ярошинську. Шютц тягнув за косу мляве тіло жінки. Тягнув довгим коридором аж до нашої кімнати. Кинув за порогом, як мертвого пса. Нахилився і крикнув: «Ні! Більше ввечері не вийдеш!». На прощання він вимовив кілька лайок і з люттю грюкнув дверима. Вийшов. Всі були незапокоєні. Обмили понівечене обличчя. Обклали льодом. Не допомогло. До ранку померла. Винесли. Цілий день вили діти. Вили жінки. Чоловіки втікали до інших кімнат. Не могли слухати. Хотіли забути.

«Спіймали Бартосяка. Підійшов до дротів. Ніс дітям хліб. Хотів перекинути. Шютц йшов за ним із міста. Упізнав. Під дротами спіймав. (...) Шютц дістає пістолет. Стріляє. Низько в живіт. Нехай довше помучиться. Бартосяк падає на сніг (...). Шютц нахилиється. Цинічно посміхнувся своїй жертві: «Ні, більше з табору не втечеш» (...). Поруч із застреленим б'ється від болю його дружина. Стискає голову. Діти обіймають ноги. Цілують. Дружина Бартосяка піднімається. Стоїть на колінах біля мертвого. Кричить услід Шютцу: «Нехай тебе пекло забере, мерзенний вбивця».

Zamość – Sonderlaboratorium SS..., s. t. II, s. 365-366.

# НЕ МІГ ЗАСНУТИ, ЯКЩО НЕ ВБИВ.

«Шютц стає злішим з кожним днем. Садист. Він сміявся, коли його жертва помирала. Вигляд мускулистої фігури есесівця та його величезного собаки викликав страх у таборі. Казали, що він не міг заснути, якщо когось не вбив, або не замучив. Він бродив по табору день і ніч. Шукав жертви.

«Усі знали, що означало, коли «Не» йшов у чорних рукавицях. Один удар у таємничій рукавиці трощив обличчя й збивав із ніг найсильнішого. Не один прощався з життям назавжди».

«У басейні помер (...) хлопчик. Намагався перейти до десятки. Біг до матері. Біля ями його зловив «Не» - Шютц».

Нещадним мучителем табору в Замості був його комендант СС-Шарфюрер, боксер, родом із Лодзі – СС-Шарфюрер Артур Шютц на прізвисько «Не». В'язні описували його як садиста, який жорстоко знущався над своїми жертвами. За словами очевидців, він одним ударом збивав полонених.

---

Джерело цитати:

Relacja Zygmunta Węclawika, więźnia obozu w Zamościu. Zamojszczyzna- Sonderlaboratorium SS..., t. II, Warszawa 1979, s. 363-365.

Джерело фото:

Офіцери Центру переселення в Лодзі, відповідальні за злочини в регіоні Замостя (Інститут національної пам'яті).



Христина Трешневська (Krystyna Trzeźniewska), нар. 8 грудня 1929 р., виселена з Майдану.  
Загинула в концтаборі Аушвіц 18 травня 1943 р. (Державний архів Музею Аушвіц-Біркенау).

**Розповідь свідка Яна Щепановського про вбивство замайських дітей за допомогою ін'єкцій фенолу в концтаборі Аушвіц-Біркенау.**

«Перебуваючи в Біркенау, я бачив, як перед Різдвом 1942 року (...) прибув транспорт із замайського повіту з чоловіками, жінками та дітьми. (...) Вік дітей коливався від 9 до 14 років. Хлопців було 48. (...) Блоківці і «капівці» розібрали між собою 48 хлопців із згаданого транспорту, бажаючи таким чином їх врятувати. Таким чином хлопчики пережили близько 5-6 тижнів (...). У таборі німці пустили чутку, що хлопці збираються вчитися на мулярів. Як я дізнався, то цих хлопців німці перевезли до табору в Освенцімі, до блоку номер 13, де вони пробули близько 2 днів, після чого їх умертвили уколами та спалили».

Zamość – Sonderlaboratorium SS..., s. t. II, s. 421.



# ЗА ДРОТАМИ АУШВІЦ-БІРКЕНАУ.

„Сім’ї та особи, які зараховані до IV групи згідно їх расової цінності, будуть переведені як робоча сила до Бжезінки”.

Депортованих із пересильного табору в Замості перевезли у вагонах для худоби до КТ Аушвіц-Біркенау трьома видами транспорту: 13 і 16 XII 1942 р. та 5 II 1943 р. Серед них привезли дітей, найменшому було 8 років. З 1301 зареєстрованого переселенця 82% померло. Діти помирали від виснаження, в газових камерах, або були вбиті серцевою ін’єкцією фенолу. У такий спосіб вбивали й новонароджених у таборі.

---

Джерело цитати:

Wytyczne SS-Obersturmbannführera H. Krumeysa w sprawie klasyfikacji wysiedleńców w obozie Zamościu z dnia 21 listopada 1942 r. *Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS...*, t. II, s. 175, 177.

Джерело фото:

Аушвіц-Біркенау, фото Л. Зеляковського (Національний цифровий архів).



Міхайлина Петринко (Петринко), нар. 09 листопада 1929 р. Виселена з Майдану.  
Загинула в концтаборі Аушвіц 14 серпня 1944 р. (Державний архів Музею Аушвіц-Біркенау).

**Свідчення Марії Шльонзак, уродженої Невядомської (13 років), варшав'янки, в'язня № 84107.**

«Їдемо довго. Нарешті потяг зупиняється і ми бачимо напис Аушвіц. (...) Відчиняють вагони. Навколо багато німців у формі СС, із собаками та шпіцрутами. Крики: «Раус, раус! Шнель, шнель!» Сегрегація. Жінки і діти окремо, чоловіки і старші хлопці окремо. Гавкіт собак, вереск есесівців, крики та плач розділених. Побитих, поштовханих нас переганяють через ворота у величезний порожній барак. Замість підлоги утрамбована земля, посипана хлоркою. Майже біла. Різкий, горілий запах. Вони закривають двері. Перелякані та втомлені ми лягаємо там, де хто стоїть. Незважаючи на ці жахливі переживання, засинаю. Вранці нас будить крик. (...) Знову нас пихають до бараку. Наказують роздягатися догола, голять волосся. (...) Потім ведуть до лазні. Після купелі ми цілий день і ніч стоїмо голі й босі на бетонній підлозі. Нарешті отримуємо одяг. Потім реєстрація та присвоєння номерів, які з цього моменту є нашими іменами. Дають уривки матеріалів з червоним вінкелем і надрукованим номером. Поділ на блоки - матері окремо, діти окремо, жінки похилого віку окремо і жінки без дітей також в інший блок. І так у 13 років я стала політ'язнем. Неможливо описати життя в концтаборі. У всякому разі, сама назва досить промовиста. Донині пам'ятаю страшний голод, холод, багатогодинні переклички. «Смертельні процесії» людей, загнаних до крематоріїв і полум'я, яке виривається з високих труб цих «фабрик смерті», потім жахливий запах... А ще купи страшенно виснажених, гниючих людських трупів, по яким бігають щури».

J. Mazurczyk, K. Zawanowska, Dzieciństwo i wojna, Warszawa 1983 r., s. 177-178.

# ДІТИ ЗАМОЙЩИНИ В АУШВІЦ-БІРКЕНАУ.



Люцина Бялек  
Каміла Борис  
Саломея Кострубала  
Чеслава Краєвська  
Марія Краєвська  
Чеслава Квока  
Марія Ліс  
Емілія Ліс  
Маріанна Осташ  
Міхаліна Петринко (Петринко)  
Анна Венцлавік  
Саломея Венцлавік  
Зоф'я Врубель

Джерело фото:

Кілька збережених фотографій дітей із Замоїщини в Аушвіц-Біркенау (Архів Державного музею Аушвіц-Біркенау).



Похорон жертв Замойського краю в Калушині (Інститут національної пам'яті).

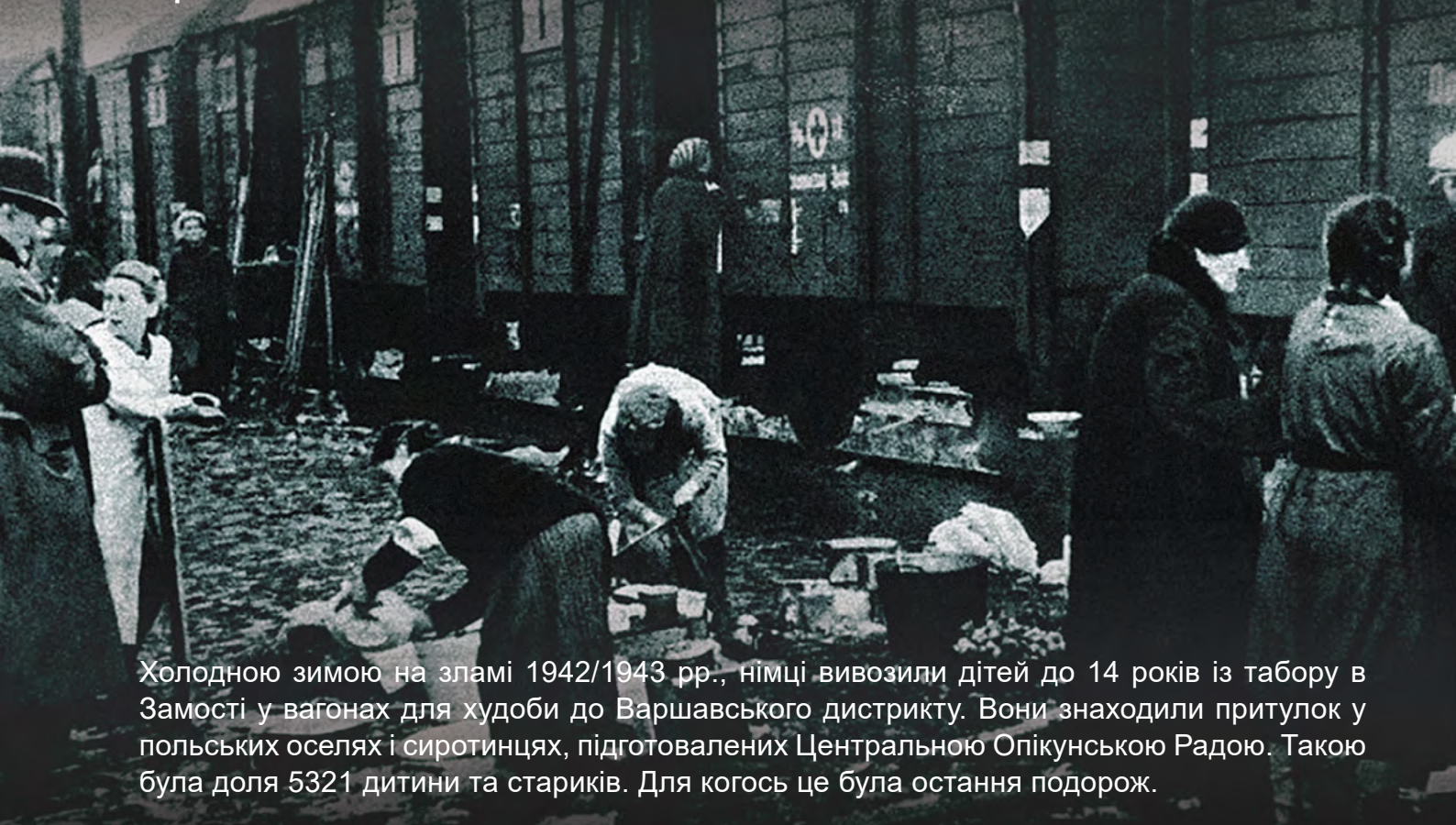
**Свідчення Маріанни Сохи, уродженої Прободяк (13 років), переміщеної з Ситанця, перевезеної до пересильного табору в Замості, у грудні 1942 р. перевезеної до Соболева, а потім до Желехова. Війну пережила разом з усією родиною.**

«Потяг ненадовго зупинився на бічній колії, і в цей момент з'явилися патронажні сестри. Нас почали викликати до віконечок і подавати каву. Хто мав якийсь посуд, брав каву про запас. Німці швидко наказали сестрам відійти, і потяг продовжив шлях. Ми їхали вже дві доби без їжі та пиття. Холод все більше пронизував нас, тіло німіло і нас охоплювала сонливість. Навіть не пам'ятаю, як пройшла друга ніч. (...) Потяг зупинився перед Демблінським мостом через річку Вісла, і німці відкрили вагони й почали нас висаджувати. (...) Після чого німці зайшли всередину й шукали тіла мертвих. На щастя, в нашому вагоні було лише одне мертве немовля, якого мати притулила до грудей ковдрою, вдаючи живого. З інших вагонів витягли кілька дрібних трупів і похапцем закопали прямо біля колії. І знову потяг рушив далі».

Byliśmy w transportach dzieci z Zamojszczyzny..., s. 70, 74-75.

# ТРАНСПОРТ ЖАХУ.

«Під час транспортування найстарша сестра рятувала нас від замерзання. Ми були збиті в тісну групу. Марися накидала на нас шматки одягу, непотрібні вже замерзлими. На станції у Седльцях ми були купою смороду. Нас витягли з-під цього лахміття. По бортах вагонів текли фекалії, діти в зимовому одязі, повному паразитів».



Холодною зимою на зламі 1942/1943 рр., німці вивозили дітей до 14 років із табору в Замості у вагонах для худоби до Варшавського дистрикту. Вони знаходили притулок у польських оселях і сиротинцях, підготовалених Центральною Опікунською Радою. Такою була доля 5321 дитини та стариків. Для когось це була остання подорож.

Джерело цитати:

Wspomnienia Janiny Zielińskiej z domu Malec, ur. 1938 r. *Nie było kiedy płakać. Losy rodzin polskich wysiedlonych z Zamojszczyzny*, wstęp i opracowanie B. Kozaczyńska, Siedlce 2014, s. 57-58.

Джерело фото:

У таких же вагонах возили дітей із Замойщини. Транспорт виселених осіб у Варшавському дистрикті, 1944 р. (публічне надбання).



Поховання жертв Замайщини в Седльцях (Інститут національної пам'яті).

### **Спогади Софії Ядвіги Войцик, мешканки Седлець.**

«Коли я зайшла до дому, то побачила двох хлопців, брудних, голодних і заплаканих. Заплаканих через те, що моя мама, маючи чотирьох власних дітей, хотіла взяти тільки того одного, але вони так нарікали, що довелося взяти обох, бо їх неможливо було розлучити. Тим паче, що німці їх уже розділили, бо, як потім розповідали, спочатку забрали батька, мабуть, до Німеччини, а маму з маленькою сестричкою на руках віддали в іншу групу, невідомо куди. (...) Спочатку треба було їх нагодувати, потім помити й одягти. Їхню одягу довелося спалити, бо вона трусилася від вошей. Вони довго плакали, тримаючись за руки, і нічого від них неможливо було дізнатися. Їх поклали спати разом, бо, напевно, не дали б себе розділити. Лише наступного дня почали потихеньку розповідати, як виглядала депортація і довга подорож у вагонах для худоби в такий сильний мороз. Саме від них ми дізналися про загиблих дітей, які не витримали випробувань і лежать у морзі та будуть поховані в Седльцях».

J. Mazurczyk, K. Zawanowska, Dzieciństwo..., s. 299.

# СЕДЛЬЦЕ ПРОТИ НІМЕЦЬКОЇ ДИКОСТІ.

«Похорони 20 загиблих перетворилися на демонстрації поляків проти німецьких порядків. За день до похорону труни були виставлені в парафіяльному костелі в Седльцях. За багато годин до похорону собор був повен. Натовп зібрався перед костелом, так що було близько 3-4 тисяч людей. Церемонію похорону відслужив єпископ, який за розпорядженням провів її коротко. Труни несли через усе місто молоді поляки, у свою чергу натовп був відносно спокійним. Щільними рядами у костельному обряді взяли участь школярі. Була представлена майже вся польська інтелігенція міста. Серед них можна було помітити і польських чиновників на німецькій службі».

Джерело цитати:

Relacja z pogrzebu (faktycznie 23 ofiary, w tym 12 dzieci). *Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS...*, t. I, s. 381-382, 384.

Джерело фото:

Похорон жертв Замойщини в Седльцях 3 II 1943 р. (Інститут національної пам'яті).



Табір у Звезинці (Інститут національної пам'яті).

### **Свідчення Ванди Цебриков, няні з дитячого табору у Звезинці.**

«Досвід їх [дітей] був помітний у малюнках, іграх, співах. Малювали табір з перерізними дротами і відкритими воротами, втечу людей, дітей, що стріляють у німців завжди з великої рушниці чи револьвера. Співали пісні на власні тексти, наприклад: «На Різдво, радість всього творіння, повертаються з табору батьки, німців за страждання розстрілюють» та інші, в яких переважно виражалася туга за батьками. Маленькі діти часто повторювали: «мамусю, татусю, повертайся, ой, мамусю, татусю, де ти?»

Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS..., t. II, s. 429.



# У БАРАКАХ ЗВЕЖИНЦЯ.

Ув'язнено 20 000 осіб, у тому числі 7 000 дітей  
Загинуло близько 200 наймолодших в'язнів.

«Переселених з Білгорайського повіту терміново доправили до табору біля Замостя, а потім, через переповненість Замойського табору, до Звєжинця. Табір у Звєжинці – це огорожена колючим дротом площа без будь-яких будівель. Умови в таборах жахливі, смертність (особливо дітей і людей похилого віку) величезна».

Джерело цитати:

Informacja o akcjach pacyfikacyjnych. Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS..., t. II, s. 128.

Джерело фото:

Виселені з Білгорайського повіту (Державний архів у Замості).



Діти з притулку у Звезинці (Замойський музей у Замості).

### **Службова записка про згоду на звільнення з табору в Звезинці дітей віком до 6 років**

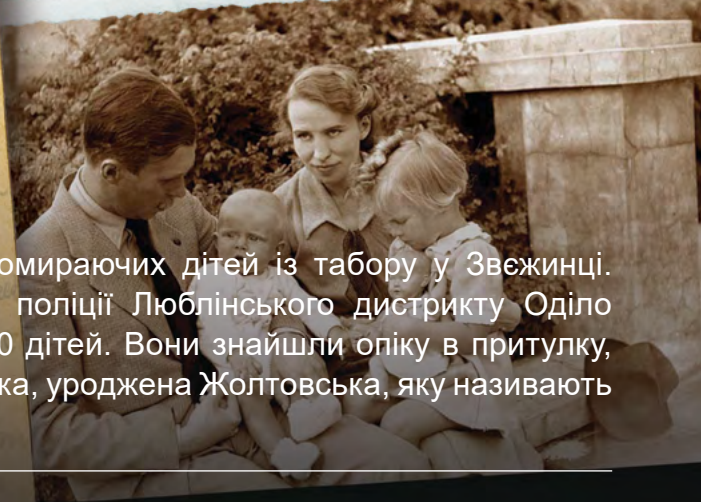
«Групенфюрер погодився на пропозицію графа Замойського, щоб дітей до 6 років звільнили з табору і віддали графу Замойському в дитячий садок. Про згоду на цю пропозицію місцева канцелярія повідомить графу Замойському і з ним обговорить деталі звільнення (...) Гаупштумфюреру СС Ганну було наказано встановити контакт із графом Замойським. На підставі розмови, проведеної 23 липня 1943 р. із секретарем правління маєтку Замойських у Звезинці, було зазначено, що там не було відомо про пропозицію графа Замойського, але вони повідомлять графа Замойського про дозвіл, наданий Групенфюрером, а потім поставлять до відома місцеву владу».

Zamojszczyzna – Sonederlaboratorium SS..., t. II, s. 121-122.

# ЖИТЕЛІ ЗАМОСТЯ НА ДОПОМОЗІ ПОМИРАЮЧИМ ДІТЯМ.

«Але найбільше враження, від якого я не можу позбутися, справили на мене діти у звичайній лікарні. Їх сьогодні тут було близько сорока, віком до п'яти років. Зазвичай вони хворіють на дизентерію та кір. У маленьких, нашвидкуруч складених, дерев'яних ліжках вони лежать по двоє, змарнілі та схудлі так, що радше схожі на трупіки».

*Majdrozzi Panstwo!*  
bruz sie zobowiazana przedwzys  
kim podzikowae Panstwo za troskli  
wo opiekę nad moimi dziećmi, a wije  
serdecznie dziękuj. Jestem niemożna  
wdzięczna za pomoc i za łaski Pana  
Starosty który jest tak miły i ma tak dob  
re serce jak wspaniały Pani Starostka która  
jest Matką i opiekunką tych dzieci która  
jest jedyną na całym świecie a wije Ewe  
Panstwo, z łobowia. To lat Eweia i jak na Ewe



Ординат Ян Замойський поспішив рятувати помираючих дітей із табору у Звезинці. В результаті переговорів з командиром СС і поліції Люблінського дистрикту Оділо Глобочніком з табору було звільнено понад 480 дітей. Вони знайшли опіку в притулку, яким керувала дружина ордината Ружа Замойська, уроджена Жолтовська, яку називають ангелом добра.

Джерело цитати:

Wspomnienia z Zamojszczyzny. Z. Klukowski, *Zamojszczyzna 1918-1943*, t. I, Warszawa 2007, s. 369-370.

Джерело фото:

Діти з притулку у Звезинці з опікункою Вандою Цебриків, весна 1944 р. (Державний архів у Замості).

Лист до Замойської ординації з подякою за опіку над дітьми (Державний архів у Замості).

Ян і Роза Замойські з дітьми (Архів родини Замойських).



Німецькі паціфікаційні підрозділи використовували в переселенських акціях санітарні машини Червоного Хреста (Музей Білгорайської землі в Білгорайі).

### **Розповідь Ванди Цебриков про паціфікацію села Сохи.**

«1 червня 1943 року німці щільним кільцем оточили село Сохи під Звезинцем, потім спалили його і розбомбили. Нам було видно велике червоне світло та дим. Серед жертв цієї кривавої бійні, під час якої жителі гинули у вогні чи від гітлерівських куль, були й наймолодші. «Вставай, Кася, чому не встаєш, вставай, Кася — ти лежиш вбита!» – й досі звучать у моїх вухах божевільні слова однієї з нещасних матерів».

Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS..., t. II, s. 429.



Жертва паціфікації села Сохи  
(Інститут національної пам'яті).

„ВСТАВАЙ, КАСЮ, ЧОМУ НЕ ВСТАЄШ,  
ВСТАНЬ, КАСЮ, - ТИ МЕРТВА!»

# ПАЦИФІКАЦІЯ СЕЛА.

Сохи – 185 вбитих (45 дітей)  
Кітув – 164 вбитих (28 дітей)  
Біловоля – 51 вбитих (17 дітей)

«Німці вривалися в квартири, вбивали людей і підпалювали будівлі. Будинки займалися один від одного, перелякані люди тікали, а потім чоловіків, жінок і дітей вбивали без винятку і без жалю. Вбивали вагітних жінок, немовлят біля грудей матерів, дітей, які тікали з батьками. Деякі з них ставали на коліна, благаючи за життя, але це не зворушувало диких катів. Людей живими кидали у вогонь, поранених добивали. А були серед німців і такі, що робили це із садистським захватом і диявольським сміхом».

---

Джерело цитати:

Relacja Wandy Cebrykow i Kazimiery Świtajowej. *Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS...*, t. II, s. 397, 429.

Джерело фото:

Жертви пацифікації села Біловоля (Державний архів у Замості).

Німецькі пацифікаційні підрозділи використовували в переселенських операціях санітарні машини Червоного Хреста (Музей Білгорайської землі в Білgoraї).



### **Спогади Єжи Квятковського про в'язнів на полі III в концтаборі Люблін.**

«Раптом у всьому таборі перебивають воду. Під час вечірньої переклички німці оголошують, що кожен, хто буде використовувати воду для пиття або прання, буде покараний на смерть. Жінки позбавлені можливості прати підгузки, немає води для пиття, незважаючи на спеку до 35 градусів на сонці. У дерев'яних блоках повітря нагріте як у духовці. (...) Наслідки рішення табірної влади не забарилися. Старші жінки лежать на площі, де відбуваються переклички, і я щодня налічую 8-10 трупів, хоча це ані побиті люди, ані спеціально заморені голодом».

J. Kwiatkowski, 485 dni na Majdanku, Lublin 1988, s. 165-175.


### **Спогади Фелікса Сейви про жінок із Замостя в Майданеку.**

«Вибирали самих молодих і самих гарних дівчат, звільняли останні ряди ліжок і за порожньою зоною влаштовували огидні оргії на очах у всіх мешканців: батьків, сестер, братів. Поневолені жінки навіть не намагалися захищатися. (...) Маючи вибір між їжею чи голодною смертю, вони обирали перше, часто щоб нагодувати своїх братів і сестер, або хворих батьків».

F. Siejwa, Więzień III pola, Lublin 1964, s. 94-101.

# ГИНУЛИ, ХОЧ НІХТО В НИХ НЕ СТРІЛЯВ – КТ ЛЮБЛІН.

«Одного разу я сидів перед багатоквартирним будинком, діставав пил і крихти з учорашнього хліба і їв їх, як шоколад».



Поля III, IV і V у КТ Люблін німці виділили населенню, виселеному під час літньої Операції Замостя. Деякі з них жили просто неба. Відсутність доступу до питної води та драматичні санітарно-гігієнічні умови призвели до високої захворюваності. Чим довше перебування в таборі, тим більша ймовірність смерті. У серпні 1944 року німці відправляли працездатних на примусові роботи до Третього Райху та в села Люблінського дистрикту. Хворі потрапили до лікарні св. Яна Божого в Любліні. З 299 направлених туди пацієнтів 155 померли - більшість із них у віці до 12 років.

Джерело цитати:

Relacja Janiny Buczek-Róžańskiej, więźniarki KL Lublin. Przemoc, poniżenie, poniewierka. Wspomnienia z przymusowych robót rolnych 1939-1945, wybrał, opracował i wstępem opatrzył L. Staszyński, Warszawa 1967, s. 24.

Джерело фото:

Анна Ремпа (6 років), переміщена з Білгорайського повіту, в'язнярка КТ Люблін. За місяць після звільнення з табору вона померла в шпиталі св. Яна Божого в Любліні (Інститут національної пам'яті).



**Свідчення Анни Павелчик, однієї з небагатьох уцілілих після пацифікації Кітова.**

«Тоді я почала шукати мамусю. Шукала її серед трупів, перевертаючи усі по черзі. Серед темної ночі я знайшла маму. Сама не знаю, як я могла впізнати її в темну ніч, але мамусю завжди впізнаєш. Упізнала її по сердечку. Кричала – мамусю, мамусю, німців нема, вже поїхали. Не могла повірити, що я живу, а хтось мертвий. Я згадала, що за пазухою була хустка, витягла її, вона була мокра від крові. Усвідомила, що мама померла».

Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS..., t. II, s. 390.

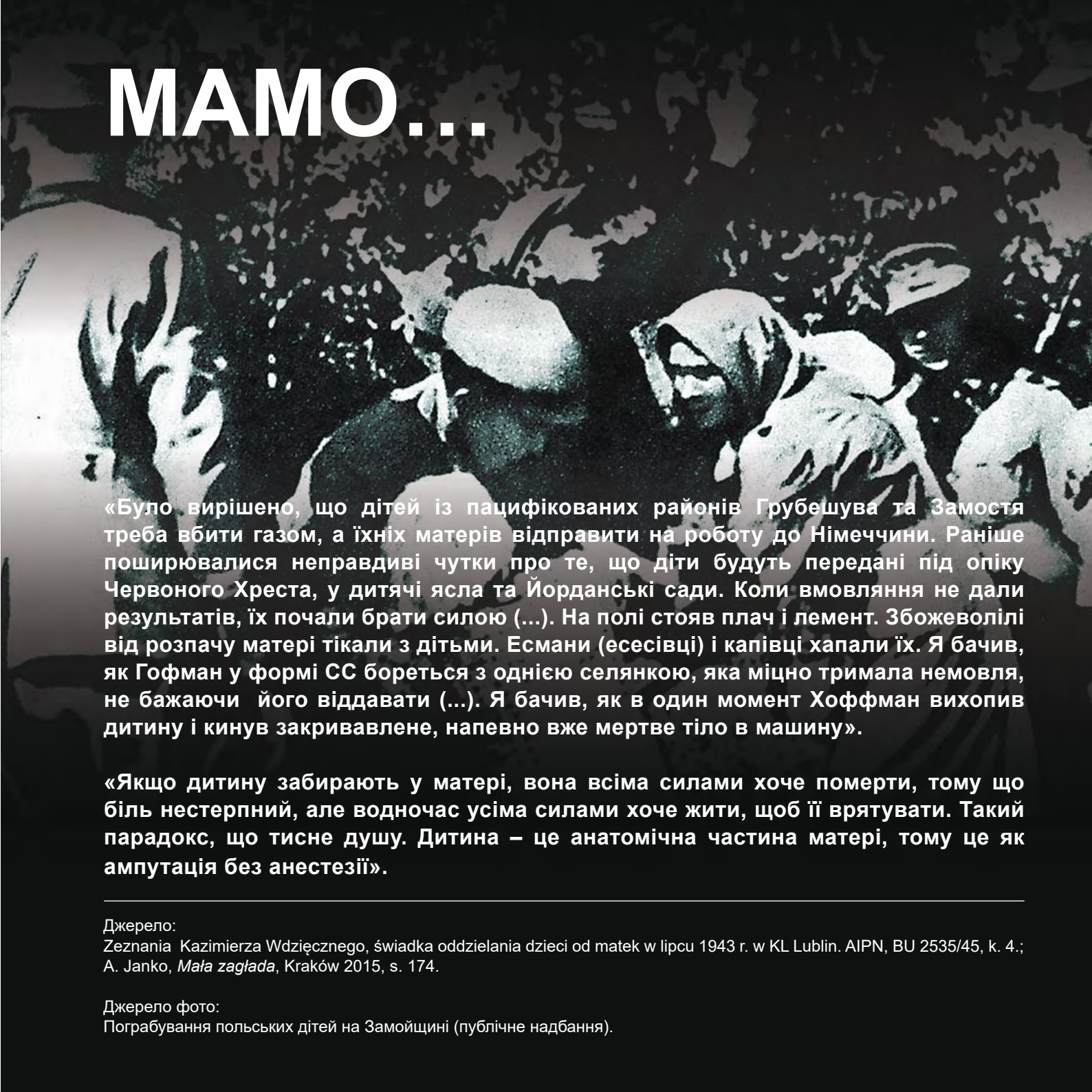
**Спогади Яніни Малек, ув'язненої концтабору Люблін, зі свідчень Яна Гута.**

«Нас усіх вигнали на майдан. Ми довго стояли, а потім нас розподілили по вже частково заселених бараках. Не було що їсти. Почалися хвороби. Малий захворів. Я не знала, що робити, а потім прийшли вони. Зробили якийсь укол, і за короткий час я зрозуміла, що мого сина вбили. Я збожеволіла... Ходила з мертвим сином на руках, думала, що він спить, що ще прокинеться. Він більше не прокинувся ніколи. У мене силою забрали мертве тіло малюка і кинули в піч разом з іншими. Я сильно зневірилася, забувши, що незабаром у мене буде нова дитина. Але вони це пам'ятали. Мені так само, як і синові, зробили укол ... Стався викидень ... А мав бути синочок. Цього теж у мене забрали і теж спалили в одній із печей. Я захворіла на якусь хворобу і, мабуть, розділила би долю дітей, якби не було видано якое розпорядження про розміщення хворих у лікарні...».

Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS..., t. II, s. 404.



# МАМО...



«Було вирішено, що дітей із пацифікованих районів Грубешува та Замостя треба вбити газом, а їхніх матерів відправити на роботу до Німеччини. Раніше поширювалися неправдиві чутки про те, що діти будуть передані під опіку Червоного Хреста, у дитячі ясла та Йорданські сади. Коли вмовляння не дали результатів, їх почали брати силою (...). На полі стояв плач і лемент. Збожеволілі від розпачу матері тікали з дітьми. Есмани (есесівці) і капівці хапали їх. Я бачив, як Гофман у формі СС бореться з однією селянкою, яка міцно тримала немовля, не бажаючи його віддавати (...). Я бачив, як в один момент Хоффман вихопив дитину і кинув закривавлене, напевно вже мертво тіло в машину».

«Якщо дитину забирають у матері, вона всіма силами хоче померти, тому що біль нестерпний, але водночас усіма силами хоче жити, щоб її врятувати. Такий парадокс, що тисне душу. Дитина – це анатомічна частина матері, тому це як ампутація без анестезії».

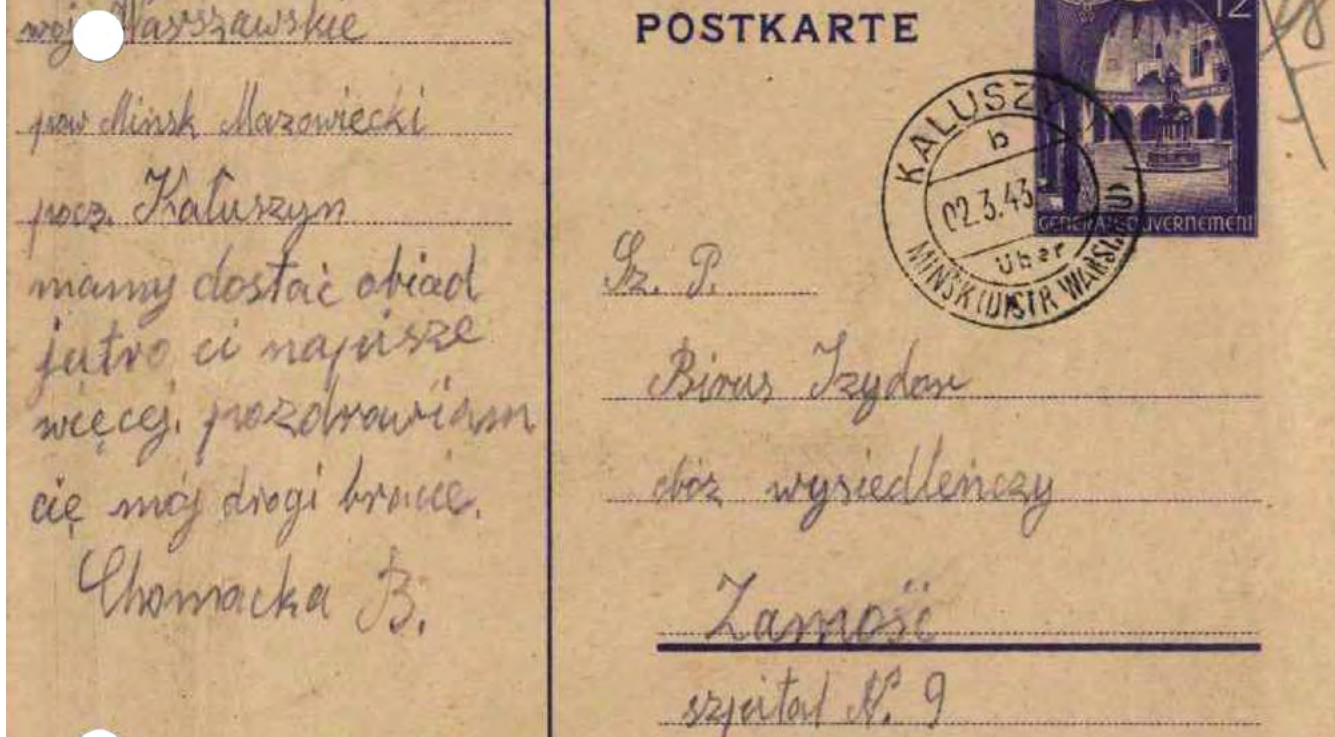
---

Джерело:

Zeznania Kazimierza Wdzięcznego, świadka oddzielenia dzieci od matek w lipcu 1943 r. w KL Lublin. AIPN, BU 2535/45, k. 4.; A. Janko, *Mała zagłada*, Kraków 2015, s. 174.

Джерело фото:

Пограбування польських дітей на Замойщині (публічне надбання).



#### Оголошення до документа Г. Крумея про класифікацію в'язнів у таборі Замостя.

«Для того, щоб дати вашим дітям можливість вільно розвиватися, їх потрібно поселити до родичів (дідусів, бабусь, або людей, які не можуть працювати), в іншій зоні Генерального губернаторства. Вам не потрібно турбуватися про їхнє майбутнє. Ви матимете можливість утримувати своїх дітей та членів родини грошима, заробленими в достатній кількості в Німеччині. Якщо ви хочете написати своїм дітям та родичам, напишіть перший лист до Іміграційного центру (Umwandererzentralstelle) (...) Litzmannstadt Adolf Hitler-Strasse 133, звідки вам повідомлять про перебування ваших дітей та членів родини, або перекажуть вхідні листи вашим дітям. Хоча спочатку розлука з вашою сім'єю буде болісною, ви все ж отримаєте можливість провести з ними відпустку, у нагороду за добре виконану працю. Факт відправки Вас на роботу до Рейху не підлягає зміні, однак існує можливість, що в нагороду за добре виконану роботу ви, можливо навіть швидше, ніж думаєте, знову з'єднаєтеся зі своєю сім'єю».

Zamoszczynna – Sonderlaboratorium SS..., t. I, s. 179.

#### Фрагмент листа Тереси Лонч (Замостя, 11 червня 1943 р.).

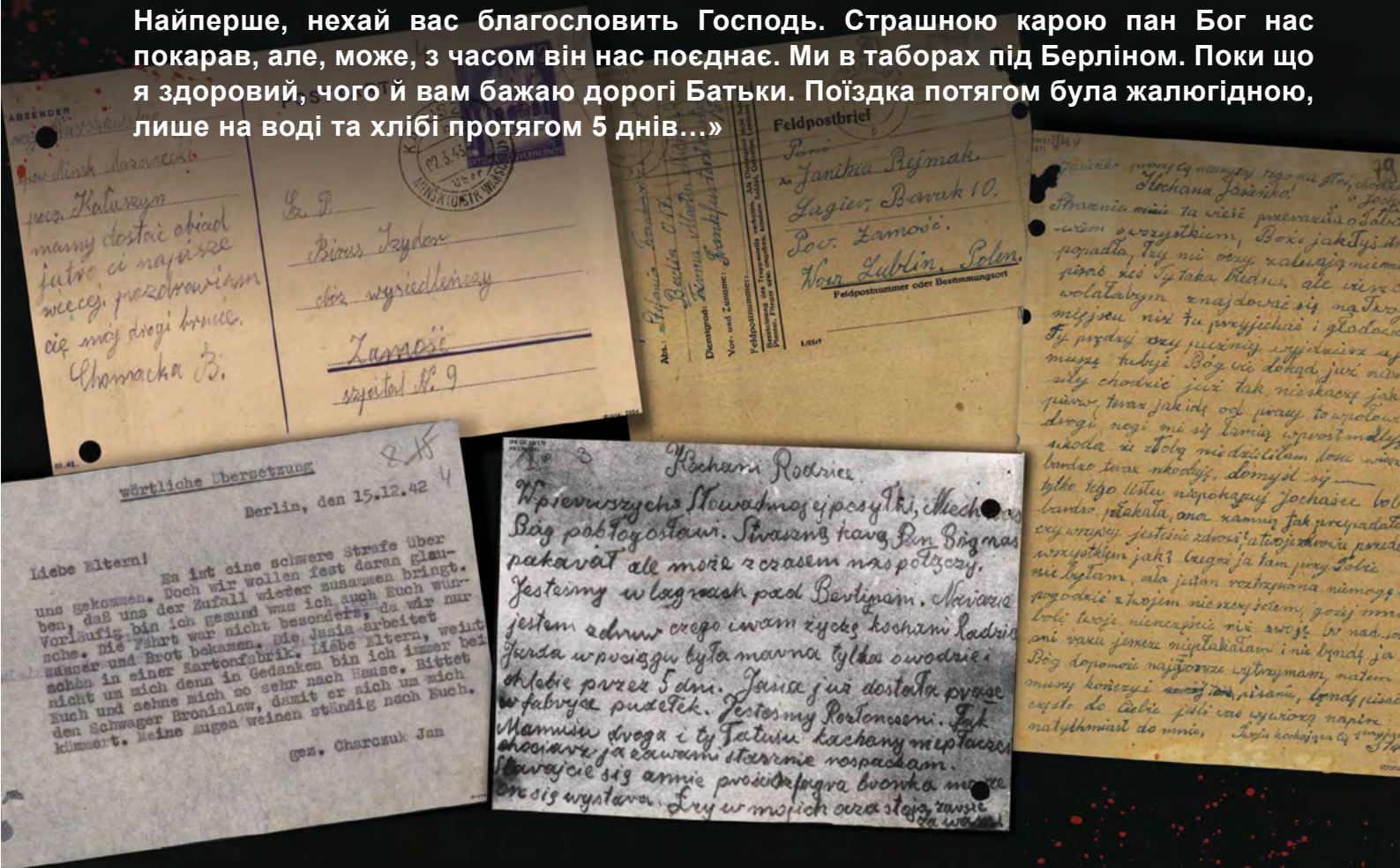
«(...) складіть на нас антраги [заяви] і можливо вони нас відпустять тому що тепер не потрібно багато зусиль щоб вибратися звідси бо якщо ми поїдемо вглиб Німеччини [sic], то тоді важко я переказую ті листи на місці бо тут через канцелярію то в жодний спосіб би не зайшов бо тут листи контролюють щоби усе що їм не подобається вони рвуть та викидають у смітник я в канцелярії також прибираю то щоденно бачу повно знищених листів і поштових карток у смітнику то не варто через канцелярію висилати якщо будете до мене писати то пишіть на адресу Галини бо я в неї буваю досить часто то зможу забрати».

Приватна кореспонденція поляків, виселених із Замойщини та Генерального губернаторства, AIPN GK 69/172, k. 66-67.

# «МИ В ТАБОРАХ БЕРЛИНА». СПИСКИ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ.

«Милі Батьки.

Найперше, нехай вас благословить Господь. Страшною карою пан Бог нас покарав, але, може, з часом він нас поєднає. Ми в таборах під Берліном. Поки що я здоровий, чого й вам бажаю дорогі Батьки. Поїздка потягом була жалюгідною, лише на воді та хлібі протягом 5 днів...»



Джерело тексту:

List Jana Charczuka do rodziców. AIPN, GK 69/174, k. 3.

Джерело фото:

Лист Яна Харчука до батьків (Інститут національної пам'яті).

Лист Стефанії Франкович (Інститут національної пам'яті).

Лист Броніслави Хомацької (Інститут національної пам'яті).



Транспортування дітей до табору на Пшемисловій (Інститут національної пам'яті).

«Умови в таборі були дуже важкі (...). Їжі було недостатньо, діти голодували. Санітарні умови порушували всі правила гігієни. Голод, холод, надмірна праця та гігієнічні умови були причиною високої смертності серед дітей. Через табір пройшло кілька тисяч дітей з різних куточків Польщі. Я зустрів там дітей із Хелма-Любельського, Замойського краю. Серед дітей Замойщини були маленькі діти, приблизно трирічні».

Спогади Яна Серпня (Jana Sierpnia), працівника табору на вул. Пшемисловій, AIPN, GK 165/377, к. 8.

Спогади Яна Серпня (Jana Sierpnia), працівника табору на вул. Пшемисловій, AIPN, GK 165/377, к. 8.

# ДІТИ ЗАМОЙСЬКОГО КРАЮ В ТАБОРІ НА ПШЕМИСЛОВІЙ В ЛОДЗІ.

«Особливо мені запам'ятався транспорт із червня 1944 року. Це було 6 .06. 1944 р., коли до табору прибув транспорт із 10 машин, дітей із Замойщини. Тоді я бачив, як (...) один із вахманів убив молодого хлопця. Він витягнув свою приблизно 10-річну жертву за волосся з машини і вдарив її головою об край тротуару (...). Знаю, що цей транспорт простояв у таборі лише кілька годин. Наступного дня від цих людей не залишилося й сліду».

Джерело цитати:

Protokół przesłuchania świadka Czesława Wernera. AIPN, Ld 503/106, t. 14, k. 23-23v.

Джерело фото:

Транспортування дітей до табору на вул. Пшемислова (Інститут національної пам'яті).

Перший збір дітей після прибуття в табір на вул. Пшемислова (Інститут національної пам'яті).





### **Свідчення Ірени Опіц, уродженої Ногас.**

«Наше господарство після втечі німців доглядала бабуся (мама моєї мами). Було зруйноване і пограбоване. (...) Щодня ми шукали батьків. Деякі мешканці вже повернулися з таборів. Доходили різні новини. Циганка, скориставшись нашою наївністю, напрозорчила, що вони повернуться травневим вечором. Минув травень і червень. Лише коли жителька нашого села повернулася з Освенциму (хвора, виснажена – недовго прожила) і розповіла, в яких обставини загинули наші батьки, ми почали втрачати надію – усе ще не вірили до кінця. Не повернулися».

Byliśmy w transportach dzieci z Zamojszczyzny..., s. 50-51.

### **Свідчення Ванди Цебриков, няні з дитячого табору у Звезинці.**

«Табір спалили. Сьогодні там шумлять сосни та ялиці. Ліс шумить! Після визволення опіку над дітьми взяла на себе організація «Карітас». Деякі щасливчики знайшли батьків, інших ми помістили в дитячі будинки. Доволі довгий час батьки зверталися за своїми дітьми. Як важко було сказати батькові, матері, родині – що дитина померла, що могили там, на кладовищі. Шана їх пам'яті! У вільний час відвідую дитячі могили та територію табору. З нашою подругою Стефанією ми згадуємо нашу давню історію, розглядаємо збережені фотографії».

Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS..., t. II, s. 430.

# МУСИМО НАВЧИТИСЯ ЖИТИ.

«Коли його рідна мати пригорнула його до грудей і почала цілувати, він жорстоко відштовхнув її і почав видряпувати кожен поцілунок. Мама Тхужина від цього страшенно страждала. Адже в неї забрали не тільки Янека. Дві дочки були в жахливих умовах у Німеччині».

Звільнення дітей з рук окупантів і влаштування їх до лікарень, дитячих будинків, прийомних сімей започаткувало процес їх адаптації до повоєнної дійсності. Головна опікунська рада та її регіональні партнери відповідали за координацію кампанії допомоги. Було організовано харчування, медикаменти та одяг. Усе це для того, щоб повернути здоров'я та посмішку на дитячі обличчя.

---

Джерело цитати:

Relacja Jana Tchórza (wówczas 2 lata) ze spotkania z biologiczną matką. M. K. Piekarska, M. Piekarski, *Syn dwóch matek*, Warszawa 2016, s.105.

Джерело фото:

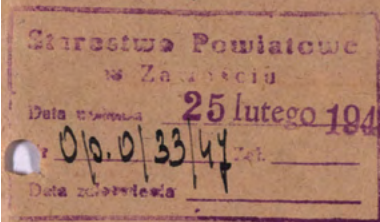
Мала «Нюня», упізнана як Яніна Кузяк, якою опікувалася родина Здзюх, 1945 р. (Державний архів у Замості).



DO  
Referatu Opieki Społecznej  
przy Starostwie w Zamościu

W dniu 8/VIII. 1947 r Ldz. 628 Oddział Polskiego Czerwonego Krzyża w Zamościu przesłał do Referatu Opieki Społecznej przy Starostwie spisy w 4 ch egzemplarzach dzieci wywiezionych przez Niemców z prośbą o zlecenie Gminam aby dostarczyły wykazów wywiezionych dzieci. Ponieważ do dziś niemy żadnej informacji co do wywiezionych dzieci, Uprzejmie proszę o przychylne załatwienie powyższej sprawy.

Pełnomocnik Zarządu Głównego PCK  
na Oddział Zamojski



*[Handwritten signature]*  
/Lewinski Jerzy./

Лист Польського Червоного Хреста щодо пошуку дітей, призначених на германізацію (Державний архів у Замості).

### Спогади Марії Рушек з Клементовичів.

«2 травня 1943 року я була зареєстрована у Любліні. Мені тоді було 2 роки і 8 місяців. Відтоді моя пам'ять почала фіксувати перші іноземні обличчя, подальші події, табори, дитячі будинки. Спочатку в Любліні, потім у Киянах, Бистриці і знову в Любліні. Нарешті мене взяли на «виховання».

То була важка, понад сили дитини, служба за жалюгідний шматок хліба. Жахливі були ті роки. Мене не оминули жодні людські біди: голод, хвороби, бездомність, злидні. Я пережила війну, сирітство і табір. Я пізнала людську долонь, ненависно стиснуту в кулак, що безжально біла без пощади. Я відчула людську жорстокість і доброту зовсім незнайомих людей.

Живу. Мені 46 років. Я вчителька. Пишу, бо хочу наблизити до інших та зафіксувати випробування дітей Замойського краю. Я хочу, щоби боротьба і мучеництво наших родин, наші страждання назавжди залишилися в національній пам'яті. Іноді думаю, що для молодих поляків наше воєнне минуле - то доволі чужа й віддалена історична подія. Здається, що тільки замойський вітер шумить про нашу трагедію півстолітньої давності.

У моєму рідному селі не залишилося жодного пам'ятного знаку про описану подію. На місці загибелі партизанів шумить влітку поле життя. На місці моєї родинної хатини стоїть сучасний будинок чужих людей, яким чужа й не відома моя доля».

Zbrodnie hitlerowskie na wsi Polskiej w latach 1939-1945. Wspomnienia, pamiątki i relacje w opracowaniu redakcyjnym S. Durleja i J. Gimitruka, Warszawa 2008, s. 318-319.



# ВАЖКІ ПОВЕРНЕННЯ - НЕРОЗКРИТІ ЗЛОЧИНИ.

«За всі ці події діти Замойщини звинувачують нацистських німців. Я б додав до цього кілька слів, а саме: діти Замойського краю звинувачують і застерігають сьогодні всіх, хто хоче війни, прагне до неї».

З кількох тисяч наймолодших виселених осіб, призначених для германізації, більшість не повернулися до країни. Дорослі «Діти Замойщини», сповнені страху та травми пережитої війни, часто не знаходили в собі сил звести рахунки з минулим. Головні організатори операції «Замостя», такі як Генріх Гімmlер, Фрідріх Вільгельм Крюгер та Оділо Глобочник, покінчили життя самогубством після того, як потрапили в полон союзниками. Судили Германа Крумея лише в 1960-х рр. Багато безпосередніх виконавців злочину так і не понесли покарання.

Джерело цитати:  
Słowa Marii Wilgii, ofiary wysiedleń.  
Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS..., t. II, s.428.

Джерело фото:  
Діти, звільнені з КТ Люблін в Шпиталі св. Яна Божого  
(Інститут національної пам'яті).

## Архіви:

### Архів Інституту національної пам'яті:

Центр переселення в Лодзі.

Воеводське управління громадської безпеки в Лодзі. Фотографії членів KWP.

Воеводський суд у Лодзі. Прокуратура у справі проти Поль Євгенії (Pol/Pohl Eugenia).

Колекція фотографій.

### Архів Державного музею Аушвіц-Біркенау:

Колекція фотографій.

### Державний архів у Любліні:

Союз збройної боротьби – Армія Крайова Люблінський округ.

### Державний архів у Лодзі:

Пенсійне управління в Лодзі.

### Державний архів у Замості:

Картотеки гміни Високе Замойського повіту.

Центральна рада опіки Польський комітет опіки в Замості.

Районний відділ у Замості.

Колекція фотографій.

### Замойський Музей в Замості:

Колекція фотографій.

### Музей Білгорайщини в Білгораї:

Колекція фотографій.

Національний цифровий архів

Фотографічний архів Леха Зелясковського.

Видавництво «Краків-Варшава Прес».

Колекції родини Замойських за посередництва Музею старої фотографії:

Колекція фотографій.

Siejwa F., Więzień III pola, Lublin 1964.

Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS.

Zbiór dokumentów polskich i niemieckich z okresu okupacji hitlerowskiej, red. Cz. Madajczyk, t. I-II, Warszawa 1979.

Zbrodnie hitlerowskie na wsi Polskiej w latach 1939-1945.

Wspomnienia, pamiętniki i relacje w opracowaniu redakcyjnym S. Durlęja i J. Gimitruka, Warszawa 2008.

## Література:

Dzieciństwo i wojna, opr. J. Mazurczyk i K. Zawanowska, Warszawa 1983.

Fajkowski J., Wieś w ogniu. Eksterminacja wsi polskiej, w okresie okupacji hitlerowskiej, Warszawa 1972.

Fajkowski J., Religa J., Zbrodnie hitlerowskie na wsi polskiej 1939-1945, Warszawa 1981.

Janko A., Mała zagłada, Kraków 2015.

Kielboń J., Wyszędleńcy z Zamojszczyzny w obozie koncentracyjnym na Majdanku 1943, Lublin 2006.

Kozaczyńska B., Losy dzieci z Zamojszczyzny wysiedlonych do powiatu siedleckiego w latach 1943-1945, Siedlce 2006.

Piekarska M. K., Piekarski M., Syn dwóch matek, Warszawa 2016.

## Друковані джерела:

Byliśmy w transportach dzieci z Zamojszczyzny.

Wstęp, wybór i opracowanie Beata Kozaczyńska, Warszawa 2017.

Dziecko w historii. Sytuacja dziecka w odrodzonym państwie polskim, redakcja naukowa, red. E. J. Kryńska, A. Suplicka, Ł. Kalisz, Białystok 2020.

Klukowski Z., Zamojszczyzna 1918-1943, t. I, Warszawa 2007.

Kwiatkowski J., 485 dni na Majdanku, Lublin 1988.

Nie było kiedy płakać. Losy rodzin polskich wysiedlonych z Zamojszczyzny.

Wstęp i opracowanie B. Kozaczyńska, Siedlce 2014.

Jarocki R., Ostatni Ordynat. Z Janem Zamoyskim spotkanie i rozmowy, Warszawa 1996.

Polubiec Z., Okupacja i ruch oporu w dzienniku Hansa Franka, t. I, Warszawa 1972.

Przemoc, poniżenie, poniewierka. Wspomnienia z przymusowych robót rolnych 1939-1945. Wybrał, opracował i wstępem opatrzył L. Staszyński, Warszawa 1967.

Щиро дякуємо за допомогу керівництву та співробітникам:

Державного архіву у Любліні,  
Державного архіву у Замості,  
Інституту національної пам'яті,  
Музею старої фотографії,  
Музею Замойського в Замості,  
Музею Білгорайщини в Білгораї,  
Державного музею Аушвіц-Біркенау  
та родині Замойських.

EN DE UA





Ministerstwo Kultury  
i Dziedzictwa Narodowego

---



Rzecznik  
Praw Dziecka  
Mikołaj Pawlak



*Mecenas Muzeum Dzieci Polskich  
- ofiar totalitaryzmu*